

Vapenbrickor för postförare inom svenska postverket

Av Paul Gerhard Heurgren.

Inledning.

Redan under senare delen av medeltiden voro furstars och städers brevbud i Tyskland och schweiziska kantoners brevbud försedda med vapenbrickor, som visade i vems tjänst de voro anställda. Men så vitt jag kunnat finna, var det ej brukligt med vapenbrickor för brevbud inom andra främmande länder i Europa, förrän i nyare tiden efter inrättandet av postverk.

Postmuseum har en intressant samling vapenbrickor, som använts inom Danmarks och Frankrikes postverk samt inom två tyska postverk. De danska vapenbrickorna ha, på initiativ av förutvarande inspektören vid danska post- och telegrafmuseum, H. Hjorth-Nielsen, skänkts av danska post- och telegrafstyrelsen. En av de danska brickorna med konung Christian VIII:s (1786—1848) namnschiffer, (bild 1) är från senare delen av 1700-talet, då den danska statliga posten övertagit den privata åkande posten. Museets franska vapenbrickor inköptes på 1930-talet från en parisisk bok- och antikvitets-handlare Ch. Florange, som skrivit ett större verk, "Etude sur les messageries et les postes". Detta innehåller många avbildningar av franska vapen- eller postiljonsbrickor. Å de franska brickorna i museet äro somliga försedda med det gamla franska konungavapnet, tre liljor, (bild 2) och andra, från napoleonstiden med en örn, (bild 3). Museet har tre från Tyskland inköpta brickor, varav två lika preussiska från 1840-talet (bild 4) och en från Sachsen-Weimar från förra hälften av 1800-talet, (bild 5). De preussiska brickorna äro formade som en krönt örn med spira i en klo och svärd i en annan klo samt posthorn under örnen. Brickan från Sachsen-Weimar har ej varit avsedd att, som museets andra utländska vapenbrickor, fästas å postförares rock. Den är nämligen försedd med en kedja för upphängning å i rock fastsydd knapp. Mitt å denna av silver bestående bricka har satts fast en liten vit porslinsbit, å vilken målats Sachsen-Weimars vapen. Även i Danmark ha använts vapenbrickor med kedjor. En bricka från konung Christian VII:s tid (1749—1808), vilken utställs i post- och telegrafmuseum i Köbenhavn, har kedjor både upptill och

1

2

3

Utländska postiljonsbrickor: 1, dansk från senare delen av 1700-talet; 2, fransk från 1700-talet; 3, fransk från 1800-talets början; 4, preussisk från 1840-talet; 5, sachsen-weimarsk från förra hälften av 1800-talet och 6, dansk från senare delen av 1700-talet.

4

6

5

nedtill (bild 6). Å denna bricka, med såväl konungens initial som danska riksvapnet, se vi det svenska riksvapnet tre kronor. Om användandet av detta stred Danmark och Sverige länge.

I. 1600-talet.

I "Postryttaren" för 1953 beskrevs de vapenbrickor, som kungliga tjänstemän, kurirer och brevbud använde i Sverige före postverkets inrättande. Sådana brickor, "Wårt Postwapn", hade även de svenska postförare, vilka från 1620 regelbundet förde svensk post genom Danmark å linjen Stockholm—Hamburg och vice versa.¹⁾

I den tryckta kungliga "Förordningen om Post-Bådhen" av den 20 februari 1636, genom vilken grunden lades till det svenska postverket, sägs i § 5: "*Moste hwar och een Postdräng wara försedd medh ett serdeles wapn på bröstet*". Postdrängar voro de, som för postböndernas räkning förde post på huvudvägarna. Redan 1646 började postverket anställa postiljoner, som befordrade post mellan Stockholm och den danska gränsen i söder. De redo på postböndernas hästar men avlönades av postverket. Att ej blott "postdrängarna" utan även postiljonerna borde vara försedda med vapenbrickor, ha höga vederbörande inom postverket säkert tagit för givet.

I maj 1636 bestämdes, att de postförare, som färdades med post genom städer, skulle tilldelas "klädning" med "uppå bröstet tre kronor" broderade. Hur de postförare, som "under gemene allmogen löpa", voro klädda, ansågs däremot vara av mindre vikt.²⁾ Anmärkningsvärt är, att det, så kort tid efter det bestämmelser om vapenbrickor utfärdats, gavs order om brodering av vapen å dräkt. Detta var för Sverige något nytt. Om idén kom utifrån eller var inhemsk kan nu ej avgöras. De postförare, som ej hade sina vägar genom städer, skulle väl få vapenbrickor. Detta antages, därför att i juni månad 1636 bestämdes, att postvapen, som vapenbrickorna ofta kallades för, skulle gjas till den "löpande post på åtskillige vägar i landsänderne".³⁾

Enligt räntekammarräkenskaper utbetaltes 9 juni 1647 31 daler och 8 öre silvermynt till Göran Putensson för 50 "poststämplar"⁴⁾. Troligt är, att härmed avses vapenbrickor, som då i regel kallades postvapen, dock ej för personer, vilka förde post för postverkets räkning, utan för

¹⁾ Kunglig skrivelse av den 12 maj 1621, i Riksarkivet.

²⁾ " " av den 12 maj 1636, i " "

³⁾ Riksrådsprotokoll av den 22 juni 1636, i " "

⁴⁾ I Kammararkivet.

från hovet eller regeringen utsända tjänstemän, kurirer och brevbud, att användas vid rekvirering av hästar vid resor inom landet. Poststämplat lika med brevstämplat fanns ej vid den tiden.

I en av postchefens närmaste man, vice postmästaren Wulff Nilsson Sträng, 1657 avgiven promemoria omtalas, att postbönder bett att få posthorn och "K. Mts wapen för säkerhets skull och öfwerdådiga mötande människor".⁵⁾ Att döma härav hade folk vid den tiden en viss respekt för postförare, som blåste i posthorn och voro försedda med vapenbrickor.

1689 föreslog chefen för svenska postkontoret i Helsingör, postkommissarie J. Backman, i en till Kanslikollegium ställd promemoria,

7. Postiljonsbricka från senare delen av 1600-talet.

om den svenska postföringen genom Danmark, att för de svenska postiljoner, som reste genom Seland och Fyen skulle skaffas "7 Schilter af tunt silfwer och konungens namn deruti för gylt."⁶⁾ Redan 1620 hade, som förut omtalats, de svenska postförare, vilka förde post genom Danmark, haft vapenbrickor. Brickor med konungs namnchiffer och med riksvapnet ha möjligen använts samtidigt. I varje fall innehåller en i Åbo 1689 på latin utgiven avhandling en avbildning (bild 7) av en svensk vapenbricka med tre kronor.⁷⁾

1690 bestämde Kungl. Maj:t, att vissa inbesparade statsmedel skulle utbetalas till postbönder i Skåne, vilka erbjudit sig att skaffa "särdeles och kännbara råckar", försedda med messingsplåtar. I dessa borde, så ansåg Kungl. Maj:t, finnas ett dubbelt C, syftande på dåvarande konungen, Carl XI.⁸⁾ Om de skånska postbönderna tidigare haft vapen-

⁵⁾ Promemoria från 1657 (datum?), i Riksarkivet.

⁶⁾ " " av den 29 jan. 1689, i " "

⁷⁾ "Discursus Academicus de Tabellarico" etc., av J. B. Caloander.

⁸⁾ Kunglig skrivelse av den 7 november 1690, i Riksarkivet.

brickor omtalas ej. 1695 begärde postmästare Erich Måhne i Viborg hos Kanslikollegium, som var postverkets närmaste överordnade myndighet, att postbönderna i Viborgs län måtte få "något tecken å bröst". Ty de fingo, då de saknade posthorn och vapenbrickor, på "vägarna upptaga hugg och slag."⁹⁾ Under 1600-talet är det flera gånger tal om vapenbrickor, som saknades men önskades. 1697 omtalar dock postmästare Leonard Törnbom i Nyköping, att postförarna "i den stora landsstråten", varmed troligen avsågs postvägen från Stockholm till Skåne, hade blå jackor, "Hwarpå wapnet är fastsatt".¹⁰⁾ Men en del postförare i Sörmland, vilka voro mycket dåligt klädda, ägde troligen ej vapenbrickor. Trots att, som förut nämnts, redan 1636 bestämdes, att postförare skulle vara försedda med "wapn" på bröstet, får man den uppfattningen, att många postförare även vid slutet av 1600-talet saknade vapenbrickor.

II. 1700-talet.

I början av 1700-talet hade en del svenska postförare utom det egentliga Sverige vapenbrickor. Detta framgår av en skrivelse från 1707 från postmästare Bengt Johan Wallerian i Viborg¹¹⁾ och av en inventarieförteckning, som 1708 avgavs av postkontoret i Reval. Denna förteckning upptager "3 st. messingsplåtar med H. K. M:ts namn på", till ett sammanlagt värde av 1 daler och 16 öre silvermynt.¹²⁾

1708 bestämde Kanslikollegium, att en stans skulle graveras i stål, för att användas vid tillverkning av vapenbrickor¹³⁾. Något senare samma år meddelade överpostdirektör Johan Schmedeman, att stansen var färdig. Samtidigt omtalade han, att vapenbrickorna buros "med een rem med messings spänne eller söllia".¹⁴⁾ Detta var en nyhet. Tidigare hade — den uppfattningen har man — bricka satts fast i rock. Om vapenbrickorna varit försedda med kedja, ha de antagligen hängts upp på en knapp, liksom den i inledningen omnämnda brickan från Sachsen-Weimar. Men då det talas om rem, är det möjligt att denna, med påsatt bricka, hängts om halsen eller över axel och om en arm.

⁹⁾ Skrivelse av den 2/11 1695, i Riksarkivet.

¹⁰⁾ „ av den 27 februari 1697, i Riksarkivet.

¹¹⁾ „ av den 28 januari 1708, i „

¹²⁾ Inventarieförteckning från 1708, i „

¹³⁾ Kanslikoll. protokoll av den 15 juli 1708, i Riksarkivet.

¹⁴⁾ Skrivelse av den 18 september 1708 i överpostd. registratur i Kungl. Generalpoststyrelsen.

1708 omtalade överpostdirektören, att en gördelmakare, som fått i uppdrag att tillverka förgyllda vapenbrickor, begärde 6 daler och 28 öre kopparmynt per styck. Kostnaden för dessa brickor skulle avdragas från postböndernas löner, ena hälften ett år och andra hälften följande år.¹⁵⁾ Tidigare torde postförare ha fått brickor gratis. Säkerligen var denna utgift betungande för postbönderna, enär de voro mycket dåligt avlönade. En del postbönder sluppo dock lindrigare undan, då de fingo oförgyllda vapenbrickor, vilka ej kostade mer än 1 daler och 16 öre kopparmynt stycket.¹⁶⁾

Ett betydande antal vapenbrickor levererades till postverket under åren 1709 och 1710. Till en gördelmakare betaltes dessa år för vapenbrickor tillsammans 386 daler silvermynt.¹⁷⁾ Det exakta antalet brickor kan dock ej beräknas efter denna summa, då, som nämnts, priset å brickorna växlade.

Överpostdirektören, som var angelägen att vapenbrickorna skulle hålla så länge som möjligt, föreslog 1717, att de skulle fordras med läder, "Hwarwijd häftas 2:e läder Öglor, och derigenom trädes en rem som hänges öfwer Axlarne."¹⁸⁾ Kanske några så beskaffade brickor blevo tillverkade. Men ej långt härefter utfärdade Kungl. Maj:t detaljerade bestämmelser om vapenbrickor och broderade vapentecken. I en kunglig instruktion av den 17 januari 1718 angående inrättande av ridande och åkande poster föreskrevs nämligen, att ryttarepost skulle ha "ett särdeles tekn som är en rund kopparplåt, hwaruti visar sig en karl till häst och derunder landsskiftets namn samt ofwanpå kopparplåten en krona, hwilket tekn fästes vid en liten messingskedja och trädes genom tvenne knapphål på postiljons bröst". De postiljoner, som körde paketvagnar skulle, om de voro stationerade på landet, ha på vänstra sidan av bröstet ett "postekn", i vars "öfre fält, som är blått, står 3:e kronor, och uti dess nedre provinsiernes vapen med dess rätte färger; men för postiljonerne i städerna är ännu ett fält, hwaruti visar sig stadens vapen".¹⁹⁾ I en kunglig tryckt förordning av den 10 februari

¹⁵⁾ Skrivelse av den 24 oktober 1708 i överpostd. registratur i Kungl. Generalpoststyrelsen.

¹⁶⁾ Skrivelse av den 27 november 1708 i överpostd. registratur i Kungl. Generalpoststyrelsen.

¹⁷⁾ Skrivelse av den 31 januari 1711 i överpostd. registratur i Kungl. Generalpoststyrelsen.

¹⁸⁾ Skrivelse av den 23 juni 1717 i överpostd. registratur i Kungl. Generalpoststyrelsen.

¹⁹⁾ Kunglig instruktion av den 17 januari 1718, i Riksarkivet.

1718, om sammanslagning av post- och gästgiveriväsendet, upprepas ungefär samma bestämmelser som de nyssnämnda. Men i denna senare förordning sägs, att alla postförare skulle ha broderade vapen, som syddes fast å uniform, men ryttareposten dessutom vapenbrickor. Förordningen om sammanslagning av post- och gästgiveriväsendet upphävdes strax efter konung Karl XII:s död. Broderade postvapen hade dock innan beställts. Med "Tropheemålaren" Johan Wijkman hade 1718 gjorts upp kontrakt om leverering av 555 broderade vapen till ett pris av 1 daler och 12 öre silvermynt per styck.²⁰⁾ Alla dessa broderier hade dock ej levererats fram till 1725. Av denna anledning hotade överpostdirektör Henrik Bunge sistnämnda år troféemålare Wijkman med stämning, om ej felande vapentecken snart levererades.²¹⁾ Och 1728 begärde Bunge hos magistraten i Stockholm, att Wijkman skulle åläggas att leverera återstående 314 vapentecken, då han redan 1718 fått betalning för samtliga de då beställda 555 "postvapnen".²²⁾ Men ej heller detta ledde till resultat, ty 1735 omtalades, att ur Wijkmans dödsbo skulle utkrävas 431 daler och 24 öre silvermynt för ej levererade "postvapen".²³⁾

1737 fick en postmästare, som begärt att få vapenbrickor av överpostdirektör Johan Fredrik von Schantz det beskedet, att sådana brickor ej funnos att tillgå.²⁴⁾ I skrivelser från 1745 och 1746 från dåvarande överpostdirektör Leonhard von Klinkowström omtalas, att vapenbrickor ej tillverkats efter 1718. Ett stort antal postförare saknade därför brickor. Allt som allt behövdes ej mindre än 900 brickor, av vilka en del dock skulle förvaras i reserv. Skultuna bruk hade erbjudit sig att leverera vapenbrickor till ett pris av 1 daler och 16 öre kopparmynt per styck. Från flera andra hade infordrats anbud på brickor.²⁵⁾ Vilkens anbud, som antagits, är ej känt. Men länge dröjde det ej, förrän en del vapenbrickor levererades till överpostdirektörens expedition.

²⁰⁾ Skrivelse av den 2 maj 1721 i överpostd. registratur i Kungl. Generalpoststyrelsen.

²¹⁾ Skrivelse av den 1 juni 1725 i överpostd. registratur i Kungl. Generalpoststyrelsen.

²²⁾ Skrivelse av den 15 februari och 1 juni 1728 i överpostd. arkiv i Kungl. Generalpoststyrelsen.

²³⁾ Skrivelse i överpostd. registratur i Kungl. Generalpoststyrelsen.

²⁴⁾ Skrivelse av den 11 augusti 1737 i överpostd. registratur i Kungl. Generalpoststyrelsen.

²⁵⁾ Skrivelse av den 4 och 23 juli 1745 och 20 januari 1746 i överpostd. registratur i Kungl. Generalpoststyrelsen.

34 brickor sändes nämligen 1746 med en skeppare från Stockholm till Arboga, för vidarebefordran till postinspektör Georg Hans Löthman i Örebro.²⁶⁾ Samma år expedierades 40 brickor och lika många posthorn med en privatperson till Helsingfors.²⁷⁾

Från senare delen av 1700-talet har endast en uppgift om vapenbrickor spårats upp. Då var det emellertid ej fråga om sådana brickor för postfunktionärer utan för kuskar å "priviligierade forvagnar". Dessa fingo 1776 tillstånd att bära brickor med "Wårt Höga Namn".²⁸⁾

8. Postiljonsbricka från
1700-talet.

Antagligt är att postförarna, vilka voro postiljoner och postbönder, under en betydande del av 1700-talet hade vapenbrickor liknande de, varom bestämmelser, som tidigare omtalats, utfärdats 1718, krönta runda brickor med "en karl till häst". 1718 föreskrevs även, att vapenbricka skulle vara försedd med en messingskedja, som fästes vid två knappar å postiljons rock. Detta var väl något i stil med den danska brickan, bild 6. Troligt är dock att kedjorna, om de förekommit, senare tagits bort och brickorna därefter fästats direkt å postförarens rock. En i Postmuseum förvarad bricka, (bild 8) som tros vara från 1700-talet, saknar kedja. Antagandet om brickans ålder stöder sig på utseendet å den huvudbonad, som ryttaren å brickan bär.

²⁶⁾ Skrivelse av den 13 augusti 1746 i överpostd. registratur i Kungl. Generalpoststyrelsen.

²⁷⁾ Skrivelse av den 3 september 1746 i överpostd. registratur i Kungl. Generalpoststyrelsen.

²⁸⁾ Kunglig skrivelse av den 22 april 1776, i Kungl. Generalpoststyrelsen.

9. Postiljon med vapenbricka i mössan. Teckning av
G. L. Silfverstolpe, 1841.

III. 1800-talet.

I ett tryckt cirkulär från överpostdirektören av den 17 januari 1803 bestämdes, att "vapen" (= vapenbrickor) skulle upptagas i de inventarieförteckningar, vilka postmästarna varje år hade att insända till överpostdirektören. Genom ett annat tryckt cirkulär från överpostdirektören av den 8 augusti 1833, i vilket lämnas detaljerade föreskrifter om uppgörandet av persedel- och inventarieräkningar, får man veta, att vid den tiden fanns ej endast vapenbrickor utan även "vapenplåtar" till postiljonernas huvudbonader. Ä en av G. L. Silfverstolpe 1841 utförd teckning (bild 9), som förvaras i Postmuseum, ses en postiljon iförd en mössa med tre kronor på en vapenplåt. 1850 och 1851 beställdes av gelbgjutare C. A. Lundqvist i Stockholm tillsammans 227 mössplåtar. En del av dessa kostade 12 skilling och 8 rundstyck per styck.²⁹⁾

1872 upphörde den 1636 införda skyldigheten för vissa bönder, de s. k. postbönderna, att antingen själva svara för posters befordran eller

²⁹⁾ Kungl. Generalpoststyrelsens registratur den 4 juni 1850 och den 16 maj 1851.

ställa hästar till postiljonernas förfogande. I samband härmed föreskrevs, att vapenbrickor ej längre skulle användas.³⁰⁾ 272 vapenbrickor, som 1872 ej kunde tillrättaskaffas, fingo avföras ur inventarieräkenskaper.³⁰⁾

Vapenbrickor med posttryttare ha säkerligen varit i bruk även under 1800-talet. Ett ganska stort antal sådana brickor, vilka ej använts, förvaras i Postmuseum. En av dessa avbildas (bild 10). Men vid mitten av 1800-talet torde även ha använts brickor med tre kronor och posthorn, av det utseende som bild 11 och 12 visa. Den ena av dessa vilka tillhöra Postmuseum, har, som synes, varit avsedd att trädas å knapp å postförarens rock.

Vapenbrickornas historia och förhistoria gå i Tyskland tillbaka till 1100-talet. Under postverkens tid ha de länge varit i bruk i åtskilliga länder. I Sverige användes vapenbrickor, som i Posttryttaren för 1953 omtalades, av kungliga ämbetsmän, kurirer och brevbud från 1538. Inom svenska postverket ha de förekommit från 1630-talet till 1872 och i en del andra länders postverk än längre. Deras efterföljare inom svenska postverket av i dag äro de i posttjänstemännens uniformsmössor placerade emblemen, i somliga fall broderade tre kronor och i andra posthorn av metall med krona över.

11.

10.

12.

10, 11 och 12. Postiljonsbrickor från 1800-talet.

³⁰⁾ Kunglig skrivelse av den 12 januari 1872, i Kungl. Generalpoststyrelsen.